

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ
(Нови Сад)

ПЕРФОРМАТИВИ У СТАРОСРПСКОЈ ПРАВНОЕКОНОМСКОЈ ПИСМЕНОСТИ

У српским средњовековним правноекономским списима јављају се три типа перформативних конструкција: 1. перформативни глаголи, 2. перифрастични изрази **ДАВАТИ ВЪРЪ**, **ДАВАТИ ВЪДЪТИ** / **ВЪ (НА) (С)ВЪДЪНИИЕ**, **ДАВАТИ (8)ЗНАТИ** / **8 ЗНАНИЕ**, **ДАВАТИ МИЛОСТЬ** и 3. аналитички императивни изрази од глагола **ВЪДЪТИ**, **(8)ЗНАТИ**. Ове конструкције формирају своје-врстан комуникацијски круг у којем сваки спис има статус реплике једног продуженог писаног дијалога.

1. Термином старосрпска правноекономска писменост обухвата се мноштво (преко 1.000) разноликих, мање-више текстолошки затворених,¹ епистоларних форми, међусобно повезаних правноекономским садржајем као заједничким именитељем². Ови списи у науци су познати као *йовеле* и *йисма*, при чему се под повељом подразумева „јавна исправа којом владалац додељује физичким или правним лицима поседе, права, повластице” [Pravni leksikon 1970: 827], а под писмима „краћи састави пословне садржине, често у ствари међудржав-

¹ Познато је дипломатичко декомпоновање формалне структуре повеља на три дела: (1) *йрошхокол*, (2) *йексй* и (3) *есхайхокол* [Соловјев / Мошин 1936: LXVI]. Са комуникацијског становишта, пак, протокол представља уводни „сигнал који усмерава комуникацију, који припрема реципијента на одређене комуникацијске облике”, док је есхатокол, завршна формулација којом се закључују „очекивања реципијента назначена почетком текста“ [Glovacki-Bernardi 1989:55]. Протоколом и есхатоколом се, дакле, уоквирује диспозиција као централни део текста. Полазећи од дипломатичких решења Л. Деже нуди само другачије, текстуалној лингвистици прилагођене термине – *йрейексйус*, *йексйус*, *йосййексйус* [1977: 189-191].

² С обзиром на садржај старосрпских повеља и писама који су увек негде на граници између правних и економских списа (нпр. повеља којом се дарују одређене повластице дубровачким трговцима може се третирати као правни акт, али, са друге стране, добија и статус пословног акта пошто се њом регулише проток робе) чини се разложним говорити о правноекономском жанру, мада Н. И. Толстој као посебне жанрове старосрпске писмености помиње световноправну и пословну писменост [1998: 206].

не дипломатске ноте“ [Ивић 1994: 623]. Већ сама чињеница да се део ове писмености идентификује именицом *йовеља*³ изведеном од перформативног глагола, као једног од основних параметара илокуције говорног чина, мотивише сагледавање статуса овог типа глаголâ у тој писмености.⁴ Намеће се, дакле, питање да ли неки од ових списа, који се овде третирају као забележени говорни чиновни,⁵ могу бити демотирани поствербалом неког другог у тексту заступљеног перформатива – може ли се, дакле, говорити о молби ако је у тексту доминантан перформативни глагол *молити*, или о захвалници ако је доминантан глагол *захвалѣвати* итд. Треба при том имати на уму да централни део правноекономског списка (текст / текстус) може представљати један говорни чин, али и скуп говорних чиновна концентрисаних око једног доминантног који као макро говорни чин [Dijk 1977: 238] даје обележје читавом спису.⁶ Но без обзира на то да ли се ради о доминантном или пратећем говорном чину његова структура би се схематски могла представити на следећи начин:

говорни чин → {[перформатив] + [пропозитивни садржај сводљив на макропропозицију]}

Говорни чин је обично конституисан као проста пропозиција (којом се изражава пре свега илокуцијски садржај) са нултим перформативом. Илокуцијску снагу, практично интенцију адресанта, адресат тражи пре свега – а у писаној комуникацији и једино – у пропозицији: *Ѡ владѣцаго дѣвровчѣкога кнеза и все ѡпкине жѣпанѣ радосавѣ и љубиши поздравлѣннѣ · Ѧ пиѣннѣ ваше примисмо и разсмѣсмо ·* [1398, №412].⁷ Ређи су случајеви када се говорни чин своди на перформа-

³ Термин *йовеља* представља поствербал перформативног глагола * *роцелѣцати* ‘наређивати, заповедати’, што је заправо превод грчког *πρῶταγμα* (такође поствербал од *πρῶτασσω* ‘наређујем’).

⁴ Према Остину „термин ‘перформатив’ [...] је разуме се деривиран из глагола ‘perform’ [‘извести’ / ‘изводити’], који је уобичајен уз именицу ‘action’ [‘радња’]: он упућује на то да се изрицањем исказа изводи нека радња, дакле не мисли се просто на казивање нечега“ [1994: 16]. У вези са тим, перформативни глагол у „првом лицу презента у индикативу актива“, нпр. *молимъ* представља „класичан пример перформатива“ [1994: 67].

⁵ Ако се пође од мишљења да „говорити неки језик значи извршавати говорне чиновне“ [Serl 1991: 60], могао би се извести став да и писати неким језиком значи писати говорне чиновне.

⁶ Захтев као доминантан говорни чин чија је илокуцијска снага представљена најчешће перформативним глаголом *молити* уводи се, готово по правилу, говорним чином протеста који је обично организован као декларативни говорни чин али је из макропропозиције интенција адресанта сасвим јасна.

тив, као најкарактеристичнији индикатор илокуцијске снаге. То се јавља у формулацијама којима се регулишу социјални односи и понашања, односно, како би то Остин [1994: 180–181] рекао, у бехабитивима: **зато смѣрно захвалюемо вашои любвѣ** [1404, №440]. Трећи случај представљао би комбинацију перформатива и пропозицијског садржаја, нпр. **шбещавамъ се и давамъ вѣрѣ мою гспаскѣ да смѣ пригатељ срѣчани шпкинѣ дѣбровѣчкои ѣ свако вѣрме** [1390, №142], [уп. Руповас 1990: 136–140, Serl 1991: 77–80]. Будући да је перформатив најкарактеристичнији индикатор интенције вербалног ангажовања адресанта, разумљиво је да евентуална типологија правноекономских списа треба да полази од перформатива.

2.1. Као перформатив у правноекономским списима јављају се пре свега глаголи имперфективног вида из класе *verba dicendi*:

благословавати, захваливати, клетти се, молити, обѣкивати се⁸, обѣтовати се, ѡвещавати, ѡговарати, ѡповѣдати, опоменовати, повелѣвати, поменовати, потергивати, пращати, присезати, прѣпорѣчавати, свѣдочити, тѣжити, ѡспоменовати.

У ову групу глагола условно би се могли уврстити и глаголи **ослобогавати** и **примати**, мада лексички не припадају класи *verba dicendi*, будући да и њиховим изрицањем адресант реализује одговарајућу радњу *ослобађања* односно *примања* (*у грађансѣво* – данас у *држављансѣво*):

и зато сѣмъ нашѣмъ писани⁷ шсвобогтаваморе⁷ннога марина и неговѣ дѣцѣ [1399, №96], ми речени кнезь власеле и сва шпкина гра⁴ дѣбровника прѣмам⁶о и⁴ [...] · за почѣни и становиени власти⁴ и векнике гра⁴ нашего [1420, №321].

2.2. У својству перформатива, даље, јављају се и перифрастичне глаголске конструкције синсемантичког глагола **дати** и одговарајућег номинализованог израза [Тополињска 1982: 36]:

давати вѣрѣ, давати вѣдѣти, давати вѣна (с)вѣдѣниѣ, давати (ѣ)знати, давати ѣ знанье, давати милость.

Глаголом **дати** као синсемантичком / семикопулативном вербалном компонентом идентификује се и позиција адресанта (он је „давалац“) и његова интенција („дајем да би неко примио“), док је лексичко језгро исказано одговарајућом номиналном компонентом

⁷ Као корпус за овај рад послужили су списи објављени у збирци Љ. Стојановића, *Старе српске њовеље и њисма*, књига I, први део, Београд – Сремски Карловци, 1929. Уз пример се даје: 1. година настанка акта, и 3. број под којим је акт издат.

⁸ Поред српске фонетске варијанте овај глагол може се јавити и у српскословенском фонетском лику **обѣщавати**.

(вѣра, (с)вѣдѣннѣвѣдѣти, знанье(8)знати, милость).⁹ Померена перспективизација – фокусирање адресата – намеће употребу одговарајућих „неперформативних“ глагола **знати**, **вѣдѣти** у императивној конструкцији (**да зна господство ти, да њсть вѣдомо** и сл.), што је трећи тип лексикализације (а у вези са тим и специфичне граматикализације) перформатива. Чини се да је разлог постојања перифрастичних конструкција са глаголом **дати** управо то што не постоје одговарајући перформативни глаголи [Radovanović 1990: 54; M. Ivić 1995: 181]. Глаголској конструкцији **дати вѣрѣ** конкуришу условно перформативни глаголи **обѣквати се**, **обѣтовати се** али нема потпуног семантичког поклапања; наиме, пропозиција уведена перифрастичном конструкцијом може бити ситуирана и у прошлост и у будућност, а она која је уведена овим перформативним глаголима само у будућност. По односу према времену, конструкцији **дати вѣрѣ** блиски су глаголи **клетти се**, **присезати**, али овим последњим као да се исказује већи степен обавезивања адресанта. Српски језик ни данас нема неперифрастични глаголски еквивалент конструкцији **дати милость**. Као еквиваленти перифрастичних израза **давати вѣдѣти**, **давати вѣна (с)вѣдѣннѣ**, **давати (8)знати**, **давати 8 знанье** данас се могу употребити глаголи *јављати*, *објављивати*, *обавештавати*, *обзнањивати*,¹⁰ или перифрастична конструкција *дати на знање* у имперсоналној клаузи *даје се на знање* (употребљена управо у циљу анонимизације агенса). Поменути перформативни глаголи из савременог српског нису уочени у функцији перформатива у старосрпским правноекономским списима.¹¹ Разлог за употребу перифрастичних конструкција без потребе за стварањем / изналагањем решења у одговарајућем перформативном глаголу треба свакако тражити и у чињеници да је институционализована вербализација говорног чина врло конзервативна [в. М. Ivić 1995: 181] – **длѣмъ знати** и сл. готово је укореена формула која се упорно понављала од списка до списка. Није препоручљиво језичко иновирање у званичном документу, то

⁹ Конкуренентност форми инфинитива и именице не зачуђује будући да „инфинитив претставља *стварно* у словенском прајезику скамењени облик *даштва* глаголске именице на *-тъ*“, дакле номиналну категорију [Белић 1951: 293].

¹⁰ Перформативни глагол *обзнањивати* једини је прави еквивалент поменутих перифрастичних конструкција ако се пође од њихове номиналне компоненте **вѣдѣннѣ**, **знанье**.

¹¹ У средњовековном српском постојао је глагол **объавити**, али он није уочен у функцији перформатива у правноекономским списима. По примерима које нуди Даничић [1962: II/195] (**прѣсветыѣмъ доухомъ своимъ объяви емоу житіе прѣподобнаго отъца нашего Сумѣона**) овај глагол био је, пре свега, карактеристичан за сакралне текстове.

изазива подозрење адресата према написаном, што не може бити циљ адресанта. Уосталом, у српским средњовековним канцеларијама постојали су одговарајући формулари који су коришћени као основа сваког новог списка [Станојевић 1933: 156–203].

Претходна два типа лексикализације перформатива (перформативни глаголи и перифрастичне глаголске конструкције са дати) могу бити граматикализовани: (1) првим лицем сингулара презента, што би представљало „класичну форму“ [Benvenist 1975: 210, Ostin 1994: 67], (2) првим лицем плурала презента ако је адресант колективитет¹² [уп. Ostin 1994: 68], и (3) трећим лицем сингулара презента када глагол конгруира са титулацијом адресанта:

(1) Степанъ владиславъ милостию вѣжновъ краљь сръбски даваю свою милость приѣтелемъ своимъ властеломъ дѣвровъчскимъ и всѣмъ шѣкинѣ градскои и працаю имъ могорише что съ давали ѿ жрьновнице [1240, №18], Ћ Стефанъ вла^славъ · [...] · О в е к а в а ю с е в а м њ · г о с т е м њ · д ѣ д и н ѣ м њ м и в ч и н ѣ м њ · и м о и м њ · [...] · Ћ к о р е ѿ д њ њ ш н е г а д њ е · [...] да вы дръжѣ · 8 в а с а к о и п р а в ѣ д ѣ [1238, №15];

(2) мы сдѣи и шпъкина дѣвровъчька: [...] к л њ н е м о с е т е в ѣ ж ѡ п а н ѡ р а д о с л а в ѡ [...] 8 г а б а и 8 ч ѡ с т њ и н и ж и в о т в о р е ц и к р ѡ с т ѣ г њ њ : [...] да имамо мирь по старомъ законѣ [1254, №26], д а е м о н а ш ѡ в ѣ р ѡ г а с р а ц и ѡ р ѣ и г ю р г ѡ и б а л ш а · в с а к о м ѡ ѿ в а ш е г а г р а г р е д и в с а к и с ѣ т р ѡ г о м ѡ а н n a ш ѡ в ѣ р ѡ [1368, №104],

(3) Кра^вѣство ми да је в а с а к о м ѡ в и д и н и е с а д и н е м ѡ и п о с л ѣ д њ е м ѡ к а к о д р а г о ѡ г ѡ ч е т и ѣ з б р а т и ѡ м ѡ и з д р ѡ ж ѡ в о м ѡ с в о и ѡ м ѡ д р ѡ ж а ц а р и н ѡ к а м е н и ч и к ѡ в с а м ѡ г о д и ц ѡ [1392, №176].

2.3. Напокон, перформатив може бити лексикализован глаголима (8)знати, вѣдѣти или перифрастичним конструкцијама у којима се уз глагол *иесъмь* као номинална компонента јављају поствербали од ових глагола (им. *знанье, свѣдѣние*; пас. парт. през. ср. *вѣдомо*). Поменути глаголи и перифразе граматикализују се аналитичким императивним конструкцијама,¹³ при чему се избор граматичког лица и броја прилагођава различитим параметрима – адресат је конкретно (референцијално) лице (2. л. сг.) ~ свако (генеричко) лице (3. л. сг.); адресат је јединка (2. л. сг.) ~ колективитет (2. л. пл.); а конструкција може конгруирати и са титулацијом адресата, што захтева 3. л. сг.:

¹² Ретки су случајеви када владар, без обзира на то што је једини адресант, себе интитулише са *ми*: *ми гонь краљь встопа милостю вожишмь краљь всои восте хѣмскои земли прьморью и донемь краемь. . . . 8соре соле подръню и котомъ · диемо видене всакомъ комъ се достои. . .* [1418, №457].

¹³ Употреба синтетичких императивних форми сасвим је ретка: *величество ви 8знаи како свемогъши и слатки гѣ вѣ по своки неизърекомики мѣти наасъ шѣѣли и наше срѣѣце много шѣрадова 8видевъ ѡ пришьстию гѣтѣ ви* [1398, №192], *8знаи како гюѣ миаковиѣ кои трьговаше 8 валевѡ тер га 8више и пѣстави се* [1411, №220].

Ѡ вѣсе ѡпкинѣ приѡбѣнѣ драгошевику поз'равленіе · да знашь іеръ вѣси долѣ писанни прѣдъ нами даше ти вѣрѣ [1411, №547], г'птѡ да ти зна чаѡвѣ г'птѡ ти миралина доиде прѣдъ насъ на · дѣ · днѣ сега мѣца [1405, №404], да знактѣ мога братѣ михо вѣна цю ми к виль дѣженъ все ми к платиль [1350, №75], а съди нека зна ваша мѣть іеръ вѣмо да сте вѣли нашои чѣсти.. [1409, №488], встои каменарику поз'равленіе · да вѣшь іеръ те не нарекаль привиниа припчикъ да мѣ си приставѣ [1406, №543], да е в и до ѡ всакомѣ комѣ се достои како ѣ воевода радичъ сн'ковиѣ даѣ дѣровникѣ градѣ и ѡп'кни вѣ вѣке ѣ плѣнитѡ село мое ѣ приморию на име лисць [1399, №135], да не вѣ с вѣ дѣ ни не владѣшомѣ кнезѣ и всѣмъ властелѡмъ и вѣсои ѡпкинѣ гра дѣровника іеръ не марѡе леврови дѣровчанинѣ дрѣжалъ нашѣ црине рѣдничкѣ и за тѣи црине прѣдаде ни марѡе правѣ разлогѣ и не вста ни длѣжнѣ ница · [1402, №204], да ви не знанѣ како дрѣжа вѣкша мишети црине мое рѣдничкѣ · црине и поврешке црине и даде ми ѡ црине прави разлогѣ [1405, №209].

Уколико се упореде пропозиције уведене овим императивним конструкцијама и оне уведене одговарајућим перифрастичним конструкцијама давати вѣдѣти|вѣ (на) (с)вѣдѣние, давати (8)знати|8 знаніе, постаје потпуно јасно да се ради о конкурентним, контекстуално модификованим, декларативним перформативима.¹⁴ Све ове конструкције у дипломатици су познате као *промулгација* (лат. *promulgatio* 'објава') [Станојевић 1914: 230–262], што недвојбено сведочи о њиховој сличности. Опредељење адресанта за прву или другу врсту конструкција зависи практично од перспективизације, односно његове потребе да у први план стави адресата или себе. У том смислу ове две групе перформатива представљају чврсто организовану парадигму [Тополињска 1982: 39] састављену од два перспективизацијски супротстављена елемента. Овакву парадигму формира и перформативни глагол *молити* са императивном конструкцијом *вѣди ти милостѣ (молимо те цю си ѣзель нашѣмъ трѣговцѣмъ поврати · [1396, №116] ~ вѣди ти мѣть заповѣгъ повратити и да теи црине веки не ѣзъмѣ [1411, №299]*). Ова конструкција чешће се јавља у комбинацији са перформативним глаголом него сама (*молимо г'птѡ ви вѣди ви мѣть г'птѡ ви ѣписати ни и свѣтовати смѣю ли наши трѣговци словоано с трѣзми прихѡдиѣ [1398, №194]*), што је, чини се, својеврсна редупликација перформатива.

¹⁴ Мада се и без додатних тестова ови декларативни перформативи граматикализовани императивним конструкцијама лако разликују од императива типа *сѣвпите ми тази дохѡдакъ [1377, №84]* и сл. који представљају пропозицију говорног чина нарѣђења, савста, молбе или неког сличног (императивом се само сигнализира на имплицирани перформатив), треба само подсетити да перформативне императивне конструкције уводе одговарајући пропозитивни садржај, док су императиви другог типа пропозиције и то у текстовима правноекономског садржаја готово по правилу уведене перформативом *молити*.

3. Када се имају у виду поменути перформативи и без детаљне анализе пропозиционог садржаја, уочава се да су поједини текстови (мада мање-више текстолошки затворене епистоларне форме) само реплике адресанта и адресата у једном продуженом (понављаном) дијалогу, односно комуникацији обликованој према правилима преписке. Увек све почиње неким захтевом који је врло често формулисан као посебан текст (молимъ + императив / вѣди ти милость + инфинитив / императив), који је, судећи према експозицијама старосрпских повеља (привилегија и даровница), могао бити и усмено изнесен. На захтев се одговара одређеним списом који је по правилу формулисан као декларација – давамаъ вѣдѣти, давамаъ (8)знати, да знашь, нека 8зна ваша млтѣ, да ви не 8 знанье, да вѣшь, да е видо^м всаком8 и сл. Самим перформативом може се пресупонирати постојање захтева као претходне комуникацијске реплике – ѡвещавати, ѡговарати, ѡповѣдати, као што се може истаћи и већи или мањи степен одговорности према написаном – клети се, присезати, обѣжавати се, обѣтовати се, али се перформативом врло ретко спецификује дати одговор (прѣмамо их [...] · за почтени и становитени власте^е и векнике гра^а нашего [1420, №321]). Да се ради о привилегији, даровници, остави, изнајмљивању непокретности, пријему у грађанство и сл. може се закључити тек из пропозитивног садржаја. На позитиван одговор реагује се захвалницом (благословлавамаъ, захваливамаъ), која је по правилу уклопљена у нови захтев. На постављени захтев може се одговорити и негативно, што се различито формулише у зависности од моћи коју адресат односно адресант поседује. “Немоћнији” негативан одговор формулишу као извињење (молимо въ все^м срѣачн8 любовь твою 8 ввомаъ немои ни за зло и мати тогаи бгъ вѣ не моремо 8чинит · [1399, №132], молимо гптво ви немоите ни за зѣти за ввози ерь не хтѣше примит наш8 мольв8 [1397, №189])¹⁵, а „моћни“ не дају никакав одговор, што се сазнаје из поновљених захтева. Дакле, и недавање одговора је некакав одговор. Читава комуникација може бити завршена прекидањем одређеног уговора, што се такође формулише као декларација, а тек се пропозитивним садржајем разоткрива раздужница, потврда о повраћају имовине и сл. Уколико гарант одређеног уговора умре, или се уговор наруши ратом, односно неком другом запреком комуникација се наставља захтевом у којем се перформативом подсећа на постојање одређеног

¹⁵ И овде се императивне конструкције типа не имам ни за зло · [1401, №139] и сл. могу сматрати парадигматским парњаком перформативног глагола *извинити се* који није уочен у прегледаним списима, међутим оне овде нису посебно разматране будући да им увек претходи перформативни глагол *молити*.

уговора (ОПОМЕНЅИЕМЪ, ПОМЕНЅИЕМЪ, ЅПОМЕНЅИЕМЪ) који треба актуализовати. Тиме се комуникацијски круг (који се укључивањем у анализу пропозитивног садржаја несумњиво може проширити) затвара, али кружна комуникација тече. Мењају се учесници, а организација реплика остаје мање-више иста.

У својству перформатива у старосрпским правноекономским списима поред неколико перформативних глагола јављају се и перифрастични изрази са синсемантичким глаголом **ДАВАТИ**, те аналитичке императивне конструкције глагола **ВѢДѢТИ** и (8)**ЗНАТИ**. Релативно висока учесталост ограниченог инвентара перформатива проузрокована је, пре свега, конзервативношћу институционализованог начина општења чији су продукт анализирани списи. Из тог произилази да се типологија старосрпских правноекономских списа не може заснивати искључиво на перформативима, пошто се спецификација говорног чина у потпуности открива пропозитивним садржајем.

РЕФЕРЕНЦЕ:

- Белић, Александар (1951), *Историја српскохрватског језика. Књ. II св. 2: Речи са конјугацијом*. Научна књига, Београд.
- Benvenist, Emil (1975), *Problemi opšte lingvistike*. Nolit, Beograd.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka (1989), *O početku i završetku teksta*. SOL 8(1986), 2:55–66.
- Даничић, Ђуро (1962), *Рјечник из књижевних старина српских*. I–III. Београд.
- Dijk van, Teun (1977), *Text and Context, Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. Longman, London and New York.
- Ivić, Milka (1995), *O zelenom konju. Novi lingvistički ogleđi*. Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ивић, Павле (1994), *Језик у немањихкој ејоси*, Историја српског народа. Прва књига. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд.
- Остин, Џон (1994), *Како деловајти речима*. Матица српска, Нови Сад.
- Pravni leksikon*. (1970), Savremena administracija, Beograd.
- Pupovac, Milorad (1990), *Jezik i djelovanje*. Biblioteka časopisa „Pitanja“, Zagreb.
- Radovanović, Milorad (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Серл, Џон (1991), *Говорни чинови*. Нолит, Београд.
- Соловјев, Александар и Мошин, Владимир (1936), *Грчке јовеле српских владара. Издање ѿекстова, ѿревод и коменѿар*. СКА, Београд.
- Станојевић, Станоје (1914), *Студије о српској дипломатији. VI Промулгација (ноѿификација)*. Глас 94; (1933), *Студије о српској дипломатији. XX Са-стѿављање јовела*. Глас 157, СКА, Београд.
- Толстой, Н. И. (1998), *Изабранные труды. Том II. Славянская литературно-языковая ситуация*. Языки русской культуры, Москва.
- Тополињска, Зузана (1982), *Перифрастични ѿредикајтски изрази на међусловенским релацијама*. ЈФ XXXVIII, Београд, 35–49.